

POMOZI PÉTER

Budapest

Az észrt és a finn akkuzatívusról

0. Grammatika és kontextus. A kontextus, mint magyarázat

Napjaink észrt nyelvtanainak többsége a grammatikai homonímia oldaláról tagadja az akkuzatívusz létét.¹ Ez kicsit olyan, mintha az elefánt ormányáról csak azért nem vennénk tudomást, mert az ugyanolyan szürke, mint a farka.

Nyelvészként is, gyakorló magyar mint idegen nyelv tanárként is, Budapesten és tartui lektor koromban is sokszor szembesültem azzal, hogy balti finn anyanyelvű hallgatóimnak – különösen az észteknek – nincs világos tárgyfogalma.² A finn–magyar, magyar–finn kontrasztív vonzatszótár készítésekor is komoly elvi vita kerekedett a finn *akkusatiivi* léte vagy nem léte problémájából.³ Adott nyelvekben lehetséges tárgyesetokról, a tárgy lehetséges esetrágjairól, ezen ragok polivalenciájáról természetesen csak kontextuálisan érdemes gondolkodni, ahogy pl. a finn 2. akkuzatívuszt, vagy a teljes és részleges tárgy szembenállását sem bölcs dolog kontextusmentesen tanítani.

A finn, de különösen az észrt grammatikai közgondolkodásban az utóbbi évtizedekben jelentős átalakulás ment végbe, a nyelvtanírók és a nyelvtanok, iskolai nyelvtankönyvek egyre inkább elkerülik az akkuzatívusz kérdését,

¹ A finn leírásokban a jelenség újabb keletű, ezért nem használnám esetükben sommásan a *többsége* szót.

² Úgy gondolják, hogy anyanyelvük partitívuszi esetű alanyait-tárgyait magyarul akkuzatívusszal, nominatívuszi esetű tárgyait pedig magyar nominatívusszal kell fordítani. Ennek következményei az alábbi típusú vicces mondatok: *Nekem sincs esernyőt. Itt nincs labdát. A hűtőszekrényben nincs tejet.* (Az eredeti észrt példamondatokban a tagadott alany áll kötelezően partitívuszbán, grammatikai tágyról természetesen szó sincs itt.) L. részletesebben Pomozi 1996: 69–77.

³ Abból támadt a vita, van-e módszertani/leíró/történeti jogosultsága annak, hogy egy olyan kötelező tárgyi vonzatú ige szótagi alakja mellett, melynek mind teljes, mind részleges tárgya lehet, szerepeltessük a *jotakuta/jotakin* vonzatok mellett a *joku/jokin* (acc) vonzatinformációt, mivel finn részről elfogadhatatlannak tartották az akkuzatívusz, mint tárgyesetrág szerepeltetését. A finn akkuzatívuszi szócikk szerkesztésének problémáját fokozza, hogy a finn hagyomány szerint az ige 1. infinitívusza a szótagi alak, márpedig annak teljes tárgyi vonzata nominatívusz akkuzatívuszbán (nominatiivin kaltainen akkusatiivi) áll. Ezért is lenne (lett volna az eredeti terv szerint) a vonzatjelölés formája ADOTT IGE joku/jokin (acc) és nem ADOTT IGE jonkun/jonkin. Részletesebben l. Markus–Pomozi 2004: 7–14.

újabbán még említését is.⁴ Észtországban ez a tendencia általánossá vált, amit az észti egyes megerősödött flexiók és izoláló vonások is táplálnak, ezek következtében ugyanis a deklinációban igen szerteágazó homonímia alakul(t) ki. Ezért a következőkben – az észti és finn példából kiindulva – megkísérlem több szempontból, körüljárni, lehet-e két azonos színű és hasonló alakú valamiből az egyik ormány, a másik fark.

1. A tárgy esetei az észti és finn nyelvtanokban

Az akkuzatívusz mint eset (függetlenül a grammatikai hagyományban koronként-szerzőként olykor változó elnevezéstől) folyamatosan jelen van a finn nyelvtanokban Petraeustól kezdve a legutóbbi időkig. Az észti kissé más a helyzet, ott régebbi és általánosabb az akkuzatívusznak mint esetragnak mellőzése a deklináció leírásakor, de előfordul, és nemcsak a német-latin paradigmát követő munkákban. Mindkét nyelvnek öröndetesen sok régi leírása van, ezért táblázatomban csak a szempontunkból különösen érdekesegeknek számító kiemeléseire, ill. néhány ma is mérvadónak számító kézikönyv

⁴ Az észti az akkuzatívusznak mint esetragnak elvetése Albert (később Andrus) Saareste 1926:101–105 ötlete volt, aki úgy vélte, az akkuzatívusz-genitívusz-nominatívuszi homonímia oly tökéletes, hogy emellett lehetetlen leíró szempontból önálló akkuzatívuszragot föltetni. A deklináció leírásában nem szerepel az akkuzatívusz (akusatiiv vagy sihitav) mint eset pl. Taulli 1972: 34–39, Ereli-Ereli-Ross 1997: 195–209 általánosan elterjedt kézikönyveiben, még az említés szintjén sem. Ugyanez a helyzet az *Estonian language* című újabb kézikönyv leíró fejezetében, sőt, itt Viitso még protofinn történeti perspektívában sem számol akkuzatívuszraggal: „The case system of Estonian has largely retained the characteristic features of Proto-Finnic. [...] Estonian has preserved all the main functions of the genitive; genitive can be the case of possessor and the total object. [...] The genitive case has lost its former ending *-n in the framework of the vocalization of the final *-n, similarly to the case formatives of the illative and the allative.” (Viitso 2003: 202). Mint látható, a rekonstrukció szintjén sem merül fel az *-m formáns és az *-m > -n hangváltozás feltételezése. Az *-m akkuzatívusz protofinn létével Künnap 2005 sem számol. Ebbe, mármint az akkuzatívuszi *-m tagadásának hangtörténeti kérdőjeleibe nem megyek bele, azonban érdemes megjegyezni, hogy a finnugor szakirodalomban újabbán Bereczki 1998a és 1998b által – véleményem szerint teljes joggal – teljes jogúnak feltételezett akkuzatívusz II. *-t rekonstruktum balti finn -t folytatójának a finnben lényegesen szélesebb használati köre is lehet(ett), vö. Hakulinen–Karlsson² 1988: 188. Az egyes számban genitívusszal, többes számban pedig nominatívusszal azonos alakú akkuzatívusz a tárgyjelölés leírásakor részletesen szerepel többek közt Penttilä nagy finn nyelvtanában, Hakulinen–Karlsson mondatánának *Objekti* fejezetében, Hakulinen–Karlsson² 1988:172–188, különösen 186–188, ill. a *Nyky-suomen käsikirja* is külön fejezetet szentel az *Akkusatiiviobjekti* és a *partitiiviobjekti* (sic) használatának (Alhoniemi–Ikola–Rintala 1990:147–152). A magyar uralisztikai szakirodalom soha nem vonta kétségbe az eredeti akkuzatívuszrag létét, vö. pl. Hajdú 1966:62, Bereczki 1998a: 76, Bereczki 1998b: 50. Pusztay észti nyelvtanában, ill. Pomozi *A világ nyelvei* észti és finn szócikkében az akkuzatívuszt a mai észti (és finn) esetragok sorába is fölvette, ennek indoklására többek közt a jelen cikk szolgálhat (Pusztay 1994: 46–48, Pomozi 1999: 366, 406–407).

felvételére van mód.

	ESETEK	Nom	Akk	Gen	Part
ÉSZT FORRÁSOK	GUTSLAFF 1648	+	+ ⁵	+ ⁶	—+
	WIEDEMANN1864	+	—	+	+
	HERMANN 1884	+	+— ⁷	+	+
	TAULI 1972	+	—	+	+
	EKG I 1995; EKK 1997	+	—	+	+
FINN FORRÁSOK	JUDÉN 1818	+	+	+	+— ⁸
	VON BECKER 1824	+	+	+	+ ⁹
	SETÄLÄ 1880	+	+	+	+
	PENTTILÄ 1963	+	+— ¹⁰	+	+
	SKRK3 1968	+	+	+	+
	HAKULINEN – KARLSSON 1979	+	+	+	+
	NYKYSUOMEN KÄSIKIRJA2 1986	+	+	+	+
	WHITE 1993	+	+	+	+

⁵ Gutsloffnál az akkusatívusz *ütte*– *ütz* alakkpárral szerepel, azaz Gutsloff tárgyesetragnak a tárgy lehetséges esetragjait tekinti: *ütte* (genitívuszi végződéssel homoním teljes tárgy) *ütz* (nominatívusszal homoním részleges tárgy) Tkp. ugyanígy járt el Judén a finn esetrendszer leírásában 1818-as nyelvtanában.

⁶ Gutsloffnál a genitívusz *rectivus* műszóval fordul elő. Gutsloff genitívuszon mai terminológiával élve ablatívuszt ért (*üttest*).

⁷ Hermann-nál a homonímiaviszonyok világos leírása mellett a *sihitav* esetenév fordul elő, vö. *sihitis* 'tárgy', Hermann 1884: 44–45., l.

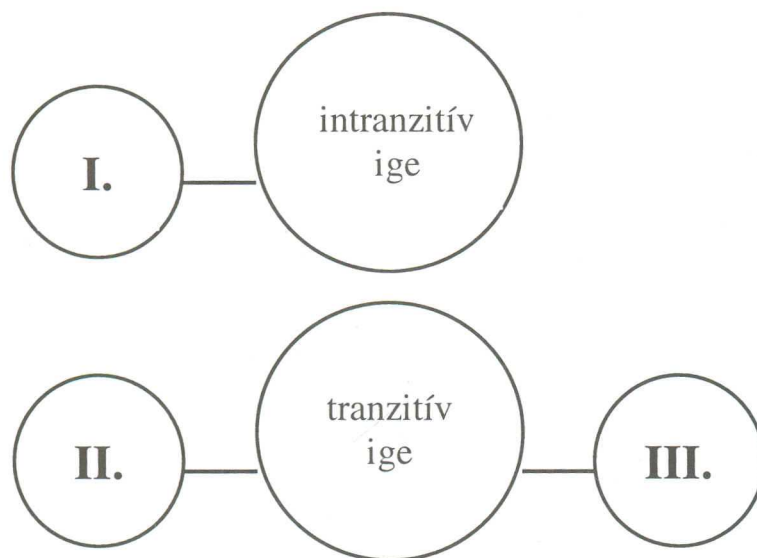
⁸ Judén leírásában – még ha nem is feltétlen tudatosan – nem formai, hanem funkcionális oldalról közelíti meg a tárgyjelölés kérdését: nem partitívuszról és akkusatívuszról, hanem parciális akkusatívuszról (*tuolia*, *pöytää*, *warwasta*), ill. totális akkusatívuszról (*tuolin* (*sic*), *pöydän*, *warpaan*) beszél.

⁹ Von Beckernél a partitívusz *infinitivus* néven szerepel. Becker 1824, közli Wiik 1990: 15.

¹⁰ „Akkusatiivi tulee kysymykseen vain harvoin, nimittäin vain niiden muutamien sanojen kohdalla, joilla on akkusatiivi: Näitkö minut ~ meidät? Useissa suomen kieliopeissa puhutaan tästä esityksestä poikkeavasti I ja II akkusatiivista obj:n sijoina.” (Penttilä 1963:595). Penttilä felsorolja az ún. I. és II. akkusatívusz homonímiaviszonyait is: „I eli päätteellinen yks. akkusatiivi on muotona samanlainen kuin yks. gen., I eli päätteellinen mon. akkusatiivi on muotona samanlainen kuin mon. nom., II akkusatiivi sekä yks:ssä että mon:ssa on nom:n kaltainen.” (idem:595).

2. A finn-ész akkuzatívusz kérdése tipológiai szempontból

Célszerűnek látszik abból kiindulni, mi az a mondat szerkesztés, amelynek megléte esetén prototipikus a jelölt tárgyeset (akkuzatívusz) megléte, és hogy az ész és a finn (tkp. általában is igaz ez a balti finn nyelvekre)¹¹ mennyire felelnek meg ennek a prototipikus sémának. A kérdés természetesen úgyszólván felvetendő, létezhet-e nominatív nyelv, esetünkben (dominánsan) agglutináló nominatív nyelv a tárgy valamiféle jelöltsége nélkül? E ponton HAVAS 2003: 9–10 tranzitivitási sémájából indulunk ki, a szemléltetési mód az eredeti forrásától ugyan némiképp eltérő, de a lényeg ugyanaz. A római számok kötelező vonzathelyek, melyeknek a triadikus, nominatív és ergatív felépítés különbségeinek szemléltetésekor fontos szerep jut.

Triadikus felépítés: I. \neq II. \neq III.

Nominatív felépítés: I. = II. (de \neq III.)

Ergatív felépítés: I. = III. (de \neq II.)

Az ábrából jól látható evidencia, hogy nominatív felépítés mellett szükség van a tárgy kifejezett jelölésére, azaz tárgyesetre. Másrészt pedig nyilvánvaló, hogy

¹¹ A karélra, vepszére. vótra és lívre gondolok, a lapp nyelvekre nem, bár ebből a szempontból tudtommal a lapp sem viselkedik másképp. A lív tárgyjelöléssel nemrég Tveite foglalkozott részletekbe menően, Tveite:1994.

a finnugor leánynyelvek nominatív nyelvek, az obi-ugorral kapcsolatos ergatív kutatások eredményével-eredménytelenségével együtt is.¹² Nyilvánvaló továbbá, hogy egy dominánsan agglutináló nyelvre nem jellemző a nagyfokú grammatikai homonímia, a lényeg a prototipikus agglutinációnál épp a végződészek relatíve nagy számában, ill. tö és toldalékok világos szegmentálhatóságban van. A grammatikai homonímia pontosan ez ellen „dolgozik”. A finnugor alapnyelvi rekonstruktum mindent egybevetve (fonológiai-morfológiai-mondattani szint) tipológiailag erősen agglutináló képet mutat, abban tehát az önálló akkuzatívuszrag kikövetkeztetése tipológiailag teljesen indokolt, az ellentétje pedig súlyosan valószínűtlen. Kétely tehát akkor merülhetne fel bennünk a finn-észt akkuzatívusz eredeti voltát illetően, ha a finnugor deklináció-rekonstruktum balti finn nyelvtörténeti okból elfogadhatatlan lenne.

3. A finn-észt akkuzatívusz kérdése történeti-összehasonlító valamint észt és finn nyelvtörténeti szempontból

Ilyen történeti kétely a legutóbbi évtizedig nem is merült fel. Az észtben lejártsódott, ill. napjainkban is részben történő, már említett tipológiai eltolódás (a ragozásokban flexiós és izoláló vonások térnyerése) egyrészt jelentősen megnövelte a homonímiák számát, vö. Viitso 1990: 457–461, másrészt, elsősorban észt kutatókban kételyeket ébresztett maga a kategória eredetiségét illetően is, l. Künnap 2005: 100–109, Viitso 2003: 201–211. Magam nemcsak történeti és történeti-összehasonlító, de tipológiai megfontolásból sem oszthatom az utóbbi kételyt, nemcsak finnugor alapnyelvi, de ősbaltifinn szinten sem.

A minket közelebbről érdeklő grammatikai kázusok:

(1) A finnugor-uráli kikövetkeztetett, ide vonatkozó esetragok:

Nom *–Ø

Acc *–m, *-t

Gen *–n (Bereczki 1998a: 76, Bereczki 1998b: 50)

¹² Havas idézi a jalarnga nyelvből a tiszta ergatív séma illusztrálására az alábbi mondathármaszt, ezzel egyezőre egyetlen finnugor leánynyelvben sincs példa.

(a) *kupi waya kunu-ŋka*

'hal' 'az' 'víz' LocCx

(b) *kupi-ŋku miŋa taca-mu*

'hal' ErgCx 'légy' 'nyel' múlt

(c) *na-tu kupi wala-mu*

'én' ErgCx 'hal' 'öl' múlt

Mallison–Blake: Language Typology 1981: 49–50, id. Havas 2003:12.

A *-t akkuzatívuszrag korának kérdése nem tartozik e dolgozat problémakörébe, mindazonáltal a 4. lábjegyzet vonatkozó részében megemlítem. Köztudomású, hogy a finn *minut*, *sinut*, *hänet* stb. alakok Cx-ei épp ennek megfelelői lehetnek. A behatárolt történeti összehasonlító kérdés tehát csupán annyi: „rendben van-e” az *-m akkuzatívuszrag megfelelője a finnben és az észtben? Már Kettunen 1962: 106–107 részletesen foglalkozott a délészti és északészti szóvégi -n lekopással¹³, ill. a kivételesen megőrződött régiségek kérdésével is, ehhez többek közt a német közvetítéssel megőrződött régies helynénanyagot idézi: *Odenpäh* pro *Otepää*, *Allentacken* pro *Alutaguse*, *Sellenküll* pro *Seljaküla* stb. Idetartozik pl, a máig köznyelvi *maantee* ‘országút’ szó is.

(2) Példák az *-m > *-n (>Ø) hangváltozásra:

(2a) VxSg1: fi. *luen* ~ é. *loen* ~ m. *olvasom* ~ cser. *лудам* ~ md. *lovan* ~ votj. *лудзисько* ~ vö. *võro-seto ma lähä* ‘megyek’, *ma tuu* ‘hozok’, *ma tii* ‘teszek’ (IndPraes VxSg1) *ma kuuli*¹⁴ ‘hallottam’ (IndPraetVxSg1), vö. é-fi. *kuulin*, az -m elemre nézve pedig pl. fi. *kuulimme* (VxPl1)

(2b) ‘olla’ létige IndPraesVxSg3:fi-é. *on* < *om* (Hakulinen 1968:44), vö. éD. *om*, *um*

(2c) A PFU Gen *-n folytatása: fi., karél, vepsze *kalan* ~ é. *kala* ~ lív *kalā* ~ vót *kalā* ~ cser. *колын*

(2d) A PFU PxSg1 *-m folytatása: fi. *käteni* ~ m. *kezem* ~ cser. *кудем* ~ votj. *кыи:кыид:кыиз* (PxSg1:Sg2:Sg3), vö. fi. *talomme* (PxPl1)

Azaz az *-m Acc feltevése hangtörténetileg abszolút kifogástalan, gond nélkül ide kapcsolható (2e) is:

(2e) A PFU Acc *-m folytatása: fi. *kalan* (teljes tárgy, azaz *kokonaisobjekti*) é. *kala* (teljes tárgy, azaz *täissihitis*), vö. cser. *колым*

Rapolától a következőket olvashatjuk e változás történeti háttéréről: „Ksm:ssa oli suoritettu muutos -m > -n, joka selittää mm. sen, että yks. 1. persoonan pääte on kielessämme -n ja että erilaisten nominien vartalonsisäistä m:ää vastaa yks. nominatiivin lopussa oleva -n (avain:avaimet)¹⁵. Myös ns. genetiivin kaltainen akkusatiivi kuuluu tähän.” – kiemelés tölem, P.P.

¹³ Ezen hangváltozás eredménye az észti SgAcc-Gen kifejezett esetrag nélküli homonímia.

¹⁴ A délészti és finn imperatívuszi alakok a morfológizálódott gégezárhang miatt nem tartoznak ide. Érdekes, hogy az északészti, ahol az -n VxSg1 megőrzött régiségnek tekinthető nincs is az ImpVxSg2 alakon gégezárhang, azaz a finnel szemben, és a délészttel közösen, de más megoldással, nincs redundancia.

¹⁵ Ez a hangtörténeti érv az észtre is érvényes: pl. *võti:võtme* ‘kulcs:kulcsok’. *liige:liikme* ‘tag:tagok’, az észtben természetesen nem *m ~ n*, hanem *m ~ n > Ø* tőalternáció keretében.

Rapola 1966: 335. Hakulinen 1968: 44–45 megemlíti a szuperlatívuszi –n-t is. Az alin, ylin, vanhin alakok is tövégi –m > –n változás következtében születtek. Analógiaként említhetjük az éD. suuremb, vanemb, éÉ. suurem, vanem ‘nagyobb, öregebb’ alakokat. Végül mindez összefoglalva Häkkinen szavaival: „Akkusatiivi on alun perin muodostettu *m-päätteellä, joka kuitenkin on *-m > –n muutoksen myötä langennut yhteen genetiivin alkuperäisen *-n päätten kanssa. Muutos on yhteinen kaikille ims. kielille, joskin –n on eräistä kielistä myöhemmin kadonnut.”

Természetesen igaz, hogy a balti finnben a tipológiai és hangtörténeti érveken kívül nincs közvetlen érv az *-m akkuzatívusz valamikori meglétének feltevésére. Ha azonban magunkénak mondjuk Viitso érvelését, mely szerint eredendően a genitívusz töltötte be a teljes tárgy esetragjának szerepét is, akkor választ kell adnunk arra a súlyos kérdésre, hogy többes számban miért nem tehette vajon a genitívusz ugyanezt? Arra ugyanis nyelvfejlődési és tipológiai okból is kereken nulla esélyt látok, hogy az alapnyelv ne ismerte volna a függő eseteket többes számban. Nemrég Honti 2003: 76–83 is hasonló véleményt fejtett ki ebben a kérdésben. Ez a kérdésfelvetés azonban már a grammatikai homonímiák szinkrón rendszeréhez vezet bennünket.

4. A finn-észt akkuzatívusz kérdése leíró nyelvtani szempontból (Homonímiaviszonyok a deklinációban)

Az első észt nyelvű észt nyelvtan igen pontosan felvázolta a deklinációt¹⁶, HERMANN a nominatívusz (*nimetav*), partitívusz (*osastav*) és genitívusz (*omastav*) mellett megkülönbözteti az akkuzatívuszt (*sihitav*) is. Külön figyelemre méltó, hogy világosan utal az egyesí és többesi paradigma közötti eltérő homonímia-viszonyokra. „*Sihitawast on ütelda, et ta ainsuses alati omastava sarnane ja mitmuses alati nimetava sarnane on...*”¹⁷ Hermann 1884: 44–45. Ezeket a homonímiaviszonyokat minden jobb finn nyelvtan és kézikönyv is világosan leírja, legalább funkcionális szempontból a tárgyhasználatról szóló fejezetben. Itt csak a Nykysuomen käsikirjából idézek, további példákhoz l. pl. a 4. sz. lábjegyzetet. „*Vain persoonapronomineilla ja kysyvällä ken-pronominilla on erityinen akkusatiivimuoto*”. Alhoniemi–Ikola–Rintala 1990: 27. „*Objektin sijat ovat akkusatiivi ja partitiivi. [...] Objektin yleinen sija on akkusatiivi. [...] Yksikön akkusatiivi on joko päätteellinen eli genetiivin kaltainen (= 1. akkusatiivi) tai päättetön eli nominatiivin kaltainen (= 2. akkusatiivi)*.” (op.cit.

¹⁶ Maguk az észt nyelvű esetragnevek is Karl August Hermannról erednek: *nimetav*, *osastav*, *sihitav*, *omastav*, *sisseütlev*, *seesütlev* stb.

¹⁷ Az észt idézet fordítása: „Az akkuzatívusról el kell mondanunk, hogy egyes számban mindig a genitívusszal, többes számban pedig mindig a nominatívusszal azonos alakú.”

148–9).

Az idézetek lényege táblázatba foglalva:

Nyelv		Finn		Észt	
Eset	Szám	Sg	Pl	Sg	Pl
Nom		talo, käsi	talot, kädet	talu, käsi	talud, käed
Acc		talon, käden	talot, kädet	talu, käe	talud, käed
Gen		talon, käden	talojen, käsien	tal ¹⁸ , käe	talude, kätte

Végül néhány példa arra is, hogyan lehet „genitívusz” és „nominatívusz” a teljes tárgy esete, azaz csak bizonyos szintaktikai feltételek teljesülése esetén: A tárgy nem kvantált, nem tagadott, továbbá perfektív-rezultatív aspektusú mondat tárgya.

(4) *Soo me keel/Läänemeresoome keeled* (SgNom, PlNom) *on raske/rasked ära oppida*. ‘A finnt /a balti finn nyelveket nehéz megtanulni.’ (infinitívuszi ige teljes tárgy)

(5) *Homme õpitakse Mustjala pulmarongi tantsud* (PlNom) *selgeks*. ‘Holnap megtanuljuk a mustjalai lakodalmast.’ (személytelen, imperszonális ragozású ige teljes tárgy).

(6a) *Õppige see valem/need valemid* (SgNom, PlNom) *selgeks!* ‘Tanuljátok meg ezt a képletet/ezeket a képleteket!’ (imperatívuszi teljes tárgy)

(7a) *Matkale tuleb soe müts* (SgNom) *ja villased sokid* (PlNom) *kaasa võtta*. ‘Az útra meleg sapkát és gyapjúzoknit kell magunkkal vinnünk.’ (egyes necesszív kifejezések)

vö.

(7b) *Matkale peab sooja mütsi* (SgGen) *ja villased sokid* (PlNom) *kaasa võtma*.

(6b) *Õpin selle valem* (SgGen)/*need valemid* (PlNom) *selgeks*.

(7c) *Matkale võtan sooja mütsi* (Sg Gen) *ja villased sokid* (PlNom) *kaasa*.

Nagyjából hasonló a finn helyzet is, pusztán a necesszivitás nominatívusz-akkuzatívuszos kategóriája szélesebb az észtnél. A példamondatoknál szándékosan követem az általam bírált észti gyakorlatot, hogy annak ellentmondásosságát illusztrálhassam. Természetesen mindegyik tárgy tárgyesetben van, de a sajátos balti finn tárgyjelölés miatt ez – finn terminológiával élve – lehet nominatívusz akkuzatívusz is, mint a (4, 5, 6a, 7a) példák mutatják. (6b, 7b, 7c) esetében azonban világosan akkuzatívusról van szó, számomra már-már abszurd ugyanazt a típusú tárgyat ugyanabban a mondatban kétféleképp elemezni, csak azért mert az egyik egyes, a másik többes

¹⁸ Szótípusától függően a grammatikai kázusok között akár hármas vagy négyes homonímia is előállhat, vö. pl. (8) sz. észti példa.

számú. A dolog épp fordítva áll: a számonként eltérő homonímiaviszonyok miatt a többesi a nominatívusszal, az egyesí a genitívusszal homonim akkuzatívusz világos és klasszikus esete.

Mint fennebb említettük, a dominánsan agglutináló nyelvek alapvető típusjegyei közé tartozik a toldalékmorfémák gazdagsága és a morfémák világos szegmentálhatósága. Ez utóbbival egyfelől szembenáll a tőhajlítás jelensége, másfelől egy flektáló tövekben gazdag nyelvi rendszer szempontjából világos redundancia lenne az esetragok gazdag rendszere. Ebből kifolyólag egy kiinduláskor erősen agglutináló nyelvben a flexió térnyerése kedvez az esetrendszer minimalizálódásának, másrészt ha az esetrendszer olymértékben egyszerűsödik, hogy az előálló grammatikai homonimiák száma már kommunikációs zavart okozhatna, az önmagában is kikényszeríthet bizonyos (további) flexiók jelenségeket. Ha a finn-észt homonímiatáblázatban és a (8) példában szereplő homonímia általános lenne az észt deklinációban, az már túlságos többértelműség általi interpretációs zavarok lehetőségét hordozná magában.

- (8) maja: maja: maja: maja
 Nom: Acc: Gen: Part

Az észt (8)-hoz hasonlóan kiterjedt homonímia a deklináció sajátosságai miatt egyes cseh szavak esetében is előállhat, pl.

- (9) srdce: srdce: srdce
 Nom: Acc: Gen

A lengyelben hármas homonímiát csak Sg-Pl között láthatunk Fem/Neutr SgGen=PlNom=PlAcc, l. lentebb a lengyel homonímia-táblázat *žony* és *ciastka* szóalakjait.

Az ilyen „homonímiahalmazt” a nyelvi rendszer alkalomadtán „automatikusan” kiküszöböli, az alábbi észt nyelvű példákban flexiók (10–14) és más, morfológiai jellegű megoldásokkal is, pl. nyomatékos hangsúly, harmadik hosszúsági fok (10b, 11, 13, 15 egyes alakjai szemben a II. hosszúsági fokú alakokkal).

- (10a) uba: oa: oa: uba
 (10b) süsi: sõe: sõe: sütt
 (11) kuusk: kuuse: kuuse: kuuske
 (12) põder: põdra: põdra: põtra
 (13) ait: aia: aia: aita
 (14) liige: liikme: liikme: liiget

(15)	III	II	III	III
kool:	kooli:	kooli:	kooli:	kooli
Nom:Acc-Gen:Part:III				
(16)	jõhvikas:		jõhvikas	
	Nom:		Iness	

Az észti deklinációbeli homonímia láthatóan nemcsak az Acc és Gen alakok között jelentkezik. (10a) márcsak korlátozott mértékben ragozható tő, ahol a Nom és Part között is teljes alaki egybeesés van, ill. egész másutt is jelentkezhet alaki egybeesés: a (16) típusú szavaknál, ott Nom-Iness egybeesés van. A teljes észti névszórágózás homonímiaviszonyainak szövevényes rendszeréről jó áttekintést ad Viitso táblázata, az eredeti táblázatokat l. Tiit-Rein Viitso 1990: 460–461. Ezekből is világos kell legyen, egy átfogó tipológiai eltolódás része a homonimiák kiterjedt rendszere, melyből még korántsem következik azonban, hogy az esetrendszer teljes leépülésével kellene számolnunk. Az akkuzatívusz elvi tagadásának logikája tehát túl messzire vezetne.

Röviden összefoglalva: az észti egy markáns tipológiai változás a homonímiák malmára hajtotta a vizet, a finnben pedig inkább csak hangtörténeti alapú egybeesésről van szó, radikális tipológiai változás nélkül. De a homonimitás még nem azonos egy forma, még kevésbé egy funkció teljes megszűnésével. Először is, mások a homonímiaviszonyok egyes és többes számban, és ahogy már fentebb is említettem, ez súlyos akadálya az akkuzatívusz „eleve tagadásának”. Itt csak arról lehetne kizárólag leíró szinten vita, vajon hol a határ formai és funkcionális oldalról, amikor „formailag eltűntnek” nyilváníthatunk egy kategóriát? De az Sg-Pl homonímiaviszonyok eltérő volta még a leíró szinten történő tagadást is megkérdőjelezi (6b, 7b, 7c mondatok). Megfontolásra inthet az is, hogy számos nyelv leíró nyelvtana ismeri a nom-acc, acc-gen homonímiát, és az esetragokat éppen azért lehet (ott is) egyértelműen, formailag is megjeleníteni, mert a homonímiák rendszere más lehet egyes és többes számban, sőt, ahol a grammatikai nem is szerepet játszik, ott még ez is árnyalja a paradigmán belüli eltérő homonímiaviszonyokat. Végezetül nézzünk hát erre példákat az orosz, a lengyel és a lett nyelvből, melyek ezentúl még areális-történeti szempontból is érdekesek.

5. Nom-Acc-Gen homonímiaviszonyok a főnévi deklinációban nem balti finn nyelvekben

5.1 Orosz

Szám	Sg						Pl					
Nem	Masc		Fem		Neutr		Masc		Fem		Neutr	
Eset Élő	–	+	–	+			–	+	–	+		
Nom	стол				поле		столы				поля	
Acc	стол	учителя			поле		столы	учителей		девочек	поля	
Gen		учителя						учителей		девочек		

Nom-Acc homonímia található az SgMasc élettelen és SgNeutr, valamint a PlMasc élettelen és Neutr kategóriában. Acc-Gen homonímia van az SgMasc élő, PlMasc élő és Fem élő kategóriákban. A homonímiaviszonyok szembevető hasonlatosságát a balti finnel már Veenker 1967 is tárgyalta. Szembevető az azonosság az egyes számbeli Acc-Gen, ill. többes számbeli Nom-Acc kategóriákat tekintve, jelen írásnak azonban nem tárgya, hogy ebbe az egyébként hallatlanul érdekes történeti vitába bonyolódjam.

5.2 Lengyel

Szám	Sg						Pl					
Nem	Masc		Fem		Neutr		Masc		Fem		Neutr	
Eset Élő	–	+	–	+			–	+	–	+		
Nom	kubek				ciastko		kubki		ŻONY		CIASTKA	
Acc	kubek	pana			ciastko		kubki	panów	ŻONY		CIASTKA	
Gen		pana		ŻONY	CIASTKA			panów				

kubek ‘bögre’, *pan* ‘úr’ *zona* ‘feleség, hitves’, *ciastko* ‘sütemény’

A számkategóriák között átívelő homonímiát nagybetűs írással jelölöm. A lengyel Fem/Neutr többesi homonímia nem az oroszsal, hanem a balti finnel mutat tipológiai rokonságot, ill. a lett PlFem homonímiával (l. alább), vö. még Nītiņa 1998: 62–68.. A számkategóriák között áthúzódó homonímiára szintén a lettből találni párhuzamot, vö. lengyel *ciastka* ~ lett *mājas*.

5.3 Lett

Szám	Sg		Pl	
Eset/Nem	Masc	Fem	Masc	Fem
Nom	rudens		RUDENI ¹⁹	MĀJAS
Acc	RUDENI	MĀJU	rudeņus	MĀJAS
Gen	rudens	MĀJAS		MĀJU

rudens ‘ősz’, *māja* ‘ház’

A litvánban ezzel szemben nincs deklinációbeli homonímia, nem beszélve egyes paradigmatis alakok tonalitásbeli különbségeiről.

6. Befejezésül*

Nem találtunk érdemleges tipológiai, hangtörténeti vagy leíró okot, a homonímiaviszonyokat is megvizsgálva, ami miatt az akkuzatívuszt törölni kellene a finn vagy az észti esetrendszerből. Saareste 1926 állításával szemben nem tartom tökéletes homonímiának azt, amelyben nem egy forma olvad tökéletesen egy másikba, hanem egyes és többes számban alapvetően más formába olvad valami. Összehasonlítva az area környező nyelveinek néhányát (lengyel, lett, orosz) látható, hogy a grammatikai kázusok közötti homonímia igen kiterjedt jelenség, amiből azonban egyáltalán nem következik a kázus mint olyan eltűnése az adott nyelvtanokból. A lengyelben és az oroszban is teljes az alaki egybeesés pl. az élettelen hímnemű és semlegesnemű nominatívusz és akkuzatívusz között, sőt ez a homonímiaviszony még számfüggetlen is, azonosan jelentkezik egyes és többes számban. Ilyen kiterjedt homonímiára a balti finnben nincs is példa, hiszen mindig másak a homonímiaviszonyok egyes és többes számban.²⁰ Az akkuzatívuszt mint formát akkor lehetne joggal kiiktatni a rendszerből, ha a homonímia számfüggetlen és tökéletes lenne. Az észti nem teljesül az első feltétel, a finnben pedig egyik sem.

Így tehát az elefántnak van ormánya is meg farka is, bár elsőre szakasztott ugyanaz a szürke mind a kettő.

¹⁹ Egyes ragozási típusok esetében a palatalizáltság zavarja a teljes homonímiát, más ragozási típusú hímnemű szavak esetében azonban teljes az azonos alakúság: pl. *vējs* ‘szél’, *tīrgus* ‘piac’.

* Külön köszönetem Isépy Mónikának és Krystyna Kwarciának a tanulmány megírásához nyújtott nyelvi segítségért.

²⁰ Az, hogy ez a homonímia a lengyelben és az oroszban nemfüggő, (a nőnemben nem ebben a formában érvényesül) a balti finn nyelvekben meg nem, nem ad adekvát összehasonlítási alapot a homonímia általánosságának fokára, mivel a finnugor nyelvekben nincs grammatikai nem.

Források:

- Alhoniemi, Alho – Ikola, Osmo – Rintala, Päivi 1990: *Nykysuomen käsikirja*².
Keuruu: Weilin+Göös.
- Alvre, Paul 1964: Zur Frage nach der Entwicklung *ja, *jä > i in den uralischen Sprachen. – *Sovetskoe Finnogrovedenie* 1: 11–20. Tallinn.
- Bereczki Gábor 1998a: *Fondamenti di linguistica ugrofinnica*. Udine: Forum
—— 1998b: *A magyar nyelv finnugor alapjai*. Budapest: Universitas Kiadó.
- Eesti keele grammatika I. = EKG I. Tallinn, ETA EKI, 1995
- Erelt, Mati – Erelt, Kristiina – Ross, Kristiina 1997: *Eesti keele käsiraamat*.
Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Gutslaff, Johannes 1648 (1998): *Observationes Grammaticae circa linguam Esthonicam*. Grammatilisi vaatlusi eesti keelest. Tartu Ülikooli Eesti keele
opetooli Toimetised 10. Tartu.
- Hajdú Péter 1966: *Bevezetés az uráli nyelvtudományba*. Budapest:
Tankönyvkiadó,
- Hakulinen, A. – Karlsson, F., 1979: *Nykysuomen lauseoppi*. Helsinki: SKS.
- Hakulinen, Lauri, 1968: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*³. (SKRK). Helsinki:
Otava.
- Havas Ferenc 2003: A tárgy tárgyában. Mondattipológiai fontolgatások. –
Oszkó Beatrix – Sipos Mária (szerk.), *Uráli tárgyaló*. BUM 3: 7–44.
Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Häkkinen, Kaisa 1985: *Suomen kielen äänne- ja muotorakenteen historiallista taustaa*. Turku: Suomen kielen laitos.
- Hermann, Karl August 1884: *Eesti keele grammatik*. Tartu
- Honti László 2003: Volt-e az uráli/finnugor alapnyelvben nem egyes számban
accusativus? – Oszkó Beatrix – Sipos Mária (szerk.), *Uráli tárgyaló*. BUM
3: 76–83. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Keem, Hella 1997: *Võru keel*. Tallinn: ETAES.
- Kettunen, Lauri 1962: *Eestin kielen äännehistoria*. Helsinki: SKS.
- Künnap, Ago 2005: About the form of the Uralic direct object. – *Fenno-Ugristica* 27: 100–109. Tartu: Tartu Ülikooli Urali keelte õppetool.
- Markus–Pomozi 2004: *Suomi-unkari-suomi rektiosanakirja*. Helsinki: Finn
Lectura.
- Nītiņa, Daina 1998: *Könyv a lett nyelvről*. Folia Baltica 1. Szombathely: BDTF.
- Penttilä, Aarni, 1963: *Suomen kielioppi*. Porvoo–Helsinki: WSOY.
- Pomozi Péter 1996: A tárgy és az alany lehetséges esetragjairól az észtben és a
magyarban. – *Észt-magyar összevetés*. Folia Estonica IV. 69–77.
Szombathely: BDTF.
- 1999: Észt nyelv. Finn nyelv. – Fodor István (szerk.): *A világ nyelvei*. 362–
370, 403–412. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Pusztay János 1994: *Könyv az ész nyelvéről*. Folia Estonica III. Szombathely.
- Rapola, Martti 1966: *Suomen kielen äännehistorian luennot*. Helsinki: SKS.
- Saareste, Albert 1926: Akusatiivist meie grammatikais. – *Eesti keel* 1926: 101–105. Tartu
- Setälä, Emil Nestor 1880: *Suomen kielen lause-oppi*. Helsinki: K. E. Holmin kustanuksella.
- Tauli, Walter 1972: *Eesti grammatika I*. Häaliku- vormi- ja sõnaõpetus. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Tveite, Tor 2004: *The case of the object in Livonian*. A corpus based study. Castrenianum toimitteita 62. Helsinki: SUS.
- Veenker, Wolfgang 1967: *Die Frage des finnougriischen Substrats in der russischen Sprache*. UAS 82. Bloomington: Indiana University.
- Viitso, Tiit-Rein 2003: Rise and development of the Estonian language. – Erelt, Mati ed. 2003: *Estonian language*. 130–230. Tallinn: Estonian Academy Publishers.
- White, Leila 1993: *Suomen kielioppia ulkomaalaisille*. Finn Lectura, h.n.
- Wiedemann, Ferdinand, Johann 1864 (2002): *Versuch ueber den Werroehstnischen Dialekt*. Uurimus Võru murdest. Tartu Ülikooli Eesti Keele Õpetooli Toimetised 20. Tartu
- Wiik, Kalevi 1972: *Suomen akkusatiiviobjektin muoto*. TYFLJ 12. Turku: Turun yliopisto.
- 1990: *Suomen kielen morfonologian historia II*. Nominien taivutus 1820–1845. Turku: Turun yliopisto.

Über den estnischen und finnischen Akkusativ

Seit Andrus Saarestes 1926 erschienen Aufsatzes hat sich in der estnischen grammatikalischen Tradition die Ansicht eingebürgert, man könne aufgrund der vollkommenen grammatischen Homonymie im Falle des Akkusativs von keinem Kasus sprechen. Die Mehrzahl der aktuellen estnischen Grammatiken behandelt nicht einmal die Funktion des Akkusativs, und Viitso 2003 verwirft ihn sogar bereits im Zusammenhang der ostseefinnischen Geschichte. Der Autor des Artikels teilt einerseits Saarestes Meinung in dieser Frage nicht, er ist der Meinung, daß im Finnischen und Estnischen von keiner vollständigen Akkusativ-Genitiv Homonymie gesprochen werden könne. Andererseits versucht er die Problematik des Akkusativs in den untersuchten Sprachen unter mehreren Gesichtspunkten zu umschreiben.

In Punkt 1 zeigt er anhand einiger älterer Grammatiken auf, daß man in der finnischen grammatikalischen Tradition bis in neueste Zeiten hinein unabhängig von der Homonymie mit dem Akkusativ als Kasus rechnete (nominatiivin ja